
LJUDSKO ZDRAVILSTVO V PREKMURJU

Jože Zadavec

45

IZVLEČEK

Opisan je ljudski odnos do zdravja, bolezni in smrti v posameznih obdobjih razvoja človeškega duha. Na zdravstveno kulturo so tekom stoletij vplivali vsakokratni zgodovinski, ekonomski, politični in drugi dejavniki. Tudi v Prekmurju so se ljudje branili (in se še branijo) pred boleznijo z zagovori, empirijsko, magijsko, mistično, versko in na koncu s sodobno medicino. Ljudska medicina v Prekmurju ima dolgo tradicijo in je bila predvsem v preteklosti pomembna za zdravje ljudi.

KLJUČNE BESEDE: etnologija, Slovenija, ljudska medicina, zgodovina, bolezni, zdraviljarje, svetniki, Prekmurje

ABSTRACT

The article describes people's attitude to health, illness and death in the individual periods of the development of the human mind. In the course of time health culture was influenced by contemporary historical, economic, political, and other factors. In Prekmurje as elsewhere people protected themselves (and continue to do so) against illness using incantations, empirical, magic, mystical or religious medicine, and finally also modern medicine. Folk medicine has a long tradition in Prekmurje and was especially important for the health of people in the past.

KEY WORDS: ethnology, Slovenia, folk medicine, history, diseases, treatment, saints, Prekmurje

Uvod

V vseh zgodovinskih dobah, na vseh stopnjah razvoja in na vseh kontinentih se je človek srečeval z boleznijo in smrtjo ter se trudil, da bi ostal zdrav in si podaljšal življenje. Bolezen je bila že v davni preteklosti velika nevarnost za človeka in za družbo, zato si je vsako ljudstvo izdelalo svoj način boja proti boleznim in si ustvarilo svoje ljudsko zdravilstvo. O začetkih zdravljenja ne vemo mnogo, domnevamo pa, da je nagon po samoohranitvi naše prednike silil, da so začeli razmišljati o sredstvih zoper bolečino, bolezen in smrt. Ljudsko zdravilstvo ni bilo nikdar samo sebi namen; vedno je nosilo trajno izročilo. Tesno je bilo povezano z magijo, verovanji, z logiko, ki je ne moremo zanikati. Poleg tega je bilo vselej zelo izvirno, iznajdljivo, znalo se je prilagajati času in prostoru. Bilo je trajno, dopuščalo pa je tudi možnost, da so se nove informacije, ki so se

porajale, nacepile na njegove tradicionalne elemente. Še preden je bila kaka novost sprejeta, je morala postati last širokih ljudskih množic.

Glasniki ljudske medicine so bili ljudje, ki so imeli večjo sposobnost zdravljenja od drugih. To so bili ljudski zdravniki, ki so jim v Prekmurju rekli *vrač*, *vračitel*. Beseda je staroslovanskega izvora. Vrač je bil tisti, ki je govoril čarobne in zdravilne besede in je zdravil z besedami, ki so bile skrbno izbrane in so se imenovala *zagovor*.¹ Iz besede vrač izvira tudi beseda *vrastvo*, kar v ljudski govorici še danes pomeni zdravilo. Razen zagovorov so vrači poznali še *zapreitke*, zarotitve,² s katerimi so preganjali bolniki.

46

V začetku obstoja človek ni poznal zdravil. Užival je predvsem rastlinsko hrano, s katero se je tudi zdravil, ko je zbolel. Prva zdravila v obliki živeža so nabirale žene. Nekatera zdravila so naši predniki odkrili, ko so si z raznimi rastlinskimi deli zdravili rane, ki so jih dobili na lovu ali v boju. Nekatera primitivna ljudstva imajo še danes navado, da njihove žene nabirajo zdravilna zelišča, s katerimi zdravijo. Tako je tudi med prekmurskimi Romi.³ Pozneje so to vlogo prevzeli ljudje, ki so se s tem poklicno ukvarjali, ali redovniki, ki so živeli po samostanih. Ti so se ukvarjali z zdravljenjem bolj poglobljeno.

Pozneje je človek spremenil način življenja in se je začel preživljati s poljedelstvom, z gojenjem novih kultur in rejo domačih živali. Tako so se rastlinskim pripomočkom pridružila še zdravilna sredstva živalskega izvora. Nagonsko zdravljenje bolniki in poškodbe se je umaknilo namenskem zdravljenju. Znanje s področja ljudske medicine so pozneje prevzele organizirane civilizacije kot svoje uradno zdravilstvo. O tem pričajo zapisi Šen-Nunga na Kitajskem tri tisočletja pred našim štetjem ali pa zapisi Dioskorida z začetka našega stoletja, v katerih je opisal medicinsko znanje evropskih civilizacij.

Dolga stoletja so v ljudskem zdravilstvu uporabljali le zdravila rastlinskega izvora. Že v davni pa so ljudje razen zdravilnih učinkov spoznali tudi strupeno in škodljivo delovanje rastlin; pri nekaterih tudi njihovo omamno moč. Znanja je bila strupena čemerika (*Veratrum album*), iz katere so predniki izdelovali strup in z njim mazali lesene puščice, ki so jih uporabljali v boju. Beseda čemerika je staroslovanskega izvora, iz nje pa izhaja beseda *čemér*, ki pomeni v prekmurski govorici strup. Naši predniki so poznali tudi kačji strup, s katerim so mazali bojne puščice.

Ljudsko zdravilstvo pri kakem narodu nam ne daje samo informacij o ljudskem zdravljenju, temveč nam hkrati govori tudi o zdravstveni kulturi naroda, o njegovem odnosu do zdravja, bolniki in življenja. Danes vemo, da je imelo ljudsko zdravilstvo pet razvojnih obdobj.

Že v najstarejših časih so ljudje spoznali, da je zdravje človekova največja dobrina in sreča, zato so se bali bolniki, če pa so zboleli, so se želeli čimprej pozdraviti. Tak je bil samoohranitevni zakon. Na tej stopnji razvoja so si razlagali pojave okrog sebe s pomočjo magije. Vzrokov bolniki niso poznali; mislili so, da so bolniki posledica začaranja in delovanja sovražnih demonov in tedaj je ljudska medicina poleg poklicnega statusa dobila tudi ideologijo. Ljudski zdravnik je postal čarodej; človek tedanje dobe je namreč mislil,

¹ Franc Minařnik: Od staroslovanskega vraštva do sodobnega zdravila, Ljubljana 1971, str. 25.

² N. d., str. 26.

³ Jože Zadavec: Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju, Murska Sobota 1989, str. 104.

da lahko le s čarobnimi besedami ali dejanji prežene in prepreči bolezen. V tej dobi je nastal prastari sloj ljudske medicine, *obdobje magijske medicine*.⁴

Pozneje je človek vse bolj spoznaval, da so njegovi vplivi na bolezenska dogajanja nepomembni, zaslutil pa je tudi druge dejavnike, ki naj bi vplivali na bolezen, in tiste dejavnike, ki so, kot so mislili, povzročali boleznin in tudi smrt. Človek je želel spoznati te dejavnike in jih onemogočiti; bil je prepričan, da so to zli duhovi, ki živijo v človeku. Zato se to obdobje imenuje *animistično obdobje*. Kot čarobno sredstvo zoper demone in boleznin so ljudje uporabljali razne amulete, zobe različnih živali, ki so jih nosili obešene okrog vratu. To je bila verjetno najstarejša oblika obvarovalnega zdravljenja. Amuleti so bili lahko tudi drugi predmeti živalskega, rastlinskega ali mineralnega izvora, o katerih so mislili, da imajo posebno zdravilno moč. Nekateri so si delali tudi vozle na oblačilih, da bi s tem onemogočili škodljivi vpliv čarov. Z vozli so npr. tudi čarovnice odganjale boleznin od novorojenčkov, pri čemer so pljuvale okrog sebe, klicale demone in čarale. Ljudje so nosili uhane, zapestnice, obsenčne obročke in druge obeske. Tedaj so nastali tudi razni zagovori proti boleznim in poškodbam.⁵

Naslednje obdobje v razvoju ljudskega zdravilstva je bilo obdobje *verske, religijske medicine*. Po načelih teurgijske medicine ureja vso živo in mrtvo naravo nadnaravno bitje, božanstvo, ki odloča tudi o zdravju in boleznin. Božanstva naj bi odločala o življenju in smrti (bogovi v politeističnih in bog v monoteističnih religijah). Na tej višji razvojni stopnji človeškega duha in razuma je nastala nova kvaliteta v ljudskem zdravilstvu: čarovnijam in zagovorom sta se pridružila še molitev in žrtvovanje.⁶

V naslednjih obdobjih je nastala *empirijska medicina*,⁷ iz te pa se je razvila današnja *znanstvena medicina*.⁸ Tudi ta pozna različne razvojne stopnje. Razdeliti jo je mogoče na troje obdobji: predbakterijsko, bakterijsko in antibiotično obdobje. Nastajala so po istih zakonih evolucije kot najstarejša obdobja v preteklosti, le da je bil njihov razvoj hitrejši. Zakoni razvoja pa so ostali isti, enak je ostal tudi človek, njegova hotenja, njegov odnos do boleznin, zdravja in smrti. Spremenili so se okolje, kvaliteta življenja, etične vrednote človeka, predvsem pa družbenoekonomski odnosi, ki so ustvarjali pogoje za različne medicinske vidike.

Človek si je počasi, toda odločno podrejal naravo. Postajal je bolj prilagodljiv, prožnejši in preudarnejši. Nikdar pa ni mogel zatajiti preteklosti, svojih korenin. Nasprotno, sedanjost sili človeka, da vsak dan ponovno izhaja iz preteklosti, da se vsak dan "ponovno rodi". Tako sta se v medicini bolj kot v drugih strokah preteklost in sedanjost močno zblížali. Zdravilni postopki, ki so danes sprejemljivi, postanejo lahko že jutri sporni, nikdar pa tako neprimerni, da jih ne bi čez čas ponovno sprejeli. Velicina medicine je v tem, da se ponavlja. Njen razvoj je selektiven in zavrača vse tiste postopke

⁴ Peter Borisov: Pregled razvoja medicinske miselnosti in odkritij, Ljubljana 1980, str. 51.

⁵ N. d., str. 51.

⁶ N. d., str. 51–52.

⁷ Jože Zadravec: Značaj poznavanja tradicionalne medicine i narodnih zdravstvenih običaja u radu lječnika obće medicine, v: Praxis medici, vol. 15, št. 4, Zagreb 1984, str. 6.

⁸ P. Borisov: n. d., str. 55.

v zdravljenju, ki so se v preteklosti pokazali škodljivi. "Predvsem ne škodovati!" so rekli stari zdravniki. To je zlato pravilo, upoštevala ga je tudi ljudska medicina. In to je tudi danes prvo vodilo medicinske etike, ki sicer v vseh razvojnih obdobjih ljudske medicine ni bilo zapisano, bilo pa je vedno živo prisotno pri vseh ukrepih, ki so jih imeli za zdravilne.

Ta dialektični razvoj človeške skrbi za zdravje je bil zaznaven že v prvih civilizacijah, pozneje v zgodovini in je še danes. Opravil pa je poleg medicinske tudi veliko družbeno poslanstvo, saj je bil "nadčloveški" in je povezoval ter zblíževal plemena, narodnosti, ljudstva in vse človeštvo. Ljudsko zdravilstvo je poleg svoje osnovne naloge opravilo še veliko kulturno poslanstvo, na katerega danes radi pozabljamo.

48

Stopnje v razvoju ljudskega zdravilstva niso bile nikdar ločene, temveč so se prepletale in prehajale druga v drugo, pa tudi danes so še močno zaznavne v usedlinah človeškega duha. Vse to nosi človek globoko v sebi in se temu primerno tudi ravna. Posebno v primeru bolezni. Bolezen lahko nepričakovano pretрга nit življenja, zato je ta faktor tveganja v našem življenju prav v ospredju. Človek je v preteklosti storil vse, da je bil njegov boj za življenje bolj uspešen. Zato je obnašanje bolnega drugačno kot pri zdravem človeku. Ko človek zboli, se oglasi v njem misel na preteklost, želja po ozdravitvi, strah pred smrtjo. To "usedlino" nosimo v sebi, moramo jo poznati, da bi bolje razumeli bolnika, ki v stiski sega po najrazličnejših zdravilih in ravna tako, kot mu veleva preteklost. Na ta način bomo tudi razumeli fenomen samozdravljenja, pojav, ko se večina ljudi najprej skuša pozdraviti sama, z domačimi zdravili. Šele čez nekaj dni, če zdravljenje ni uspešno, se bolniki napotijo k zdravniku. To navado smo podedovali od prednikov in jo še danes nosimo v sebi.

Ljudsko zdravilstvo v Prekmurju

Ljudsko zdravilstvo v Prekmurju še ni dovolj raziskano, zlasti ne v luči socialne antropologije. Prav tako niso razčiščeni odnosi med ljudsko in sodobno, znanstveno medicino. Popolnoma neobdelana pa je etnomedicina v Prekmurju, pokrajini, ki je imela posebno politično usodo. Na ljudsko zdravilstvo v Prekmurju ne smemo gledati izolirano, saj gre za del aktivnosti človeka in družbe v njegovi ožji in širši okolici, v sedanosti in preteklosti, v svetu, ki ga obkroža. Posamezni elementi ljudskega zdravilstva so enaki pri večini ljudstev, medtem ko so drugi značilni samo za posamezne kulture. Tako so bile rastline (in so še danes) najbolj pogosto zdravilno sredstvo v vseh ljudskih medicinah. Pred približno 3000 leti je veliki zdravnik Asklepios iz Tesalije postavil takle vrstni red uporabljenih zdravilnih sredstev:

*Najprej beseda,
nato rastlina,
na koncu pa nož!*

Obstaja tesna povezanost med ljudskim zdravilstvom in socialno-ekonomskim razvojem družbe. Zdravstvena kultura ljudi je z dvigom ekonomske moči dobivala hkrati

tudi nove razsežnosti. Zatrte so bile masovne bolezni, kot so tuberkuloza, malarija in druge nalezljive bolezni. Hkrati so se začele širiti socialne bolezni (srčne bolezni, sladkorna bolezen), zoper katere je moralo ljudsko zdravilstvo iskati nova zdravila in se mora torej prav tako spreminjati in prilagajati novim družbenim razmeram.

V zadnjem obdobju se je zanimanje za ljudsko zdravilstvo povečalo. Vzrok za to je verjetno v krizi, v kateri se je znašla sodobna medicina, povzročila pa jo je tehnološka revolucija v medicini, ki je nekdanji tesni odnos med zdravnikom in bolnikom povsem zanemarila in prepustila bolnika aparaturnam in laboratorijem. To je bolnika zelo razočaralo, navdal ga je občutek ogroženosti, ki ga vodi nazaj k naravi. Če pomislimo, da še danes več kot polovica ljudi nima možnosti zdravljenja v javni zdravstveni službi, temveč se zdravi z ljudskimi zdravili, postane razumljivo, da ima ljudska medicina po svetu še veliko vlogo.

Prekmurje ima bogato zdravstveno tradicijo. Zdravstveno kulturo so začeli širiti redovniki, ki so prebivali v Murski Soboti, pri Gradu in v Selu. Najstarejši od viteških redov je bil red ivanovcev. Ustanovljen je bil leta 1048 in je skrbel tudi za nego bolnikov. Red se je naselil na Madžarskem leta 1155. Imenovali so jih križnike ali hospitalite, ker so ustanavljali bolnišnice. V Prekmurju je deloval tudi red templarjev, ki se je prav tako ukvarjal z zdravilstvom.⁹ Templarji so bivali v Murski Soboti, na oddih pa so hodili v Selo, kjer so v 13. stoletju pozidali znamenito rotundo. Redovniki so na svojih postojankah gojili zdravilne rastline, zdravili domačine, širili zdravstveno kulturo med ljudmi in vnašali v prekmursko ljudsko zdravilstvo nove prvine. Zgodovinarji menijo, da je večina teh redov na Madžarskem prenehala delovati v času bitke pri Mohaču leta 1526 – njihovih samostanov so se polastili Turki in Madžari. S tem je tudi ljudsko zdravilstvo v Prekmurju utrpelo veliko škodo.

V Prekmurju je ohranjenih veliko načinov ljudskega zdravljenja, več kot drugod po Sloveniji. Znanja in izkušnje ljudskih zdravnikov niso zapisovali, dedovali so jih iz roda v rod. Izdajati jih niso upali, ker so menili, da bi tako recepti izgubili zdravilno moč. Tudi število znanih rastlin je večje. Naši predniki so poznali večino zdravilnih rastlin, ki jih v Prekmurju poznamo tudi danes. Iz staroslovanske dobe so poznane rastline hrast, breza, vrba, bukev, jesen, tisa, bor, smreka, brinje, jelša, lipa, divja hruška, jagoda, hruška, malina, črnika, bezeg, dren, šipek, gorčica, hren, omela, bršljan, teloh, hmelj, pelin, vratič, kamilica, baldrijan, lan, česen, čebula, vinska trta idr. Predvidevamo, da so ljudje že zelo zgodaj spoznali hranilne in zdravilne vrednosti omenjenih rastlin. Ljudskomedicinska praksa torej ni od včeraj, temveč je stara več tisoč let.

Že v najstarejših časih so si Prekmurci v primeru bolezni največkrat pomagali sami. To velja tembolj za vaške reveže in žalarje. Reveži ali kočarji so bili brez posesti, hodili so delat h bogatim kmetom, žalarji pa so premgli nekaj zemlje, tako da so se ob rodovitnih letinah prebijali skozi življenje. Eni in drugi pa si zdravniške pomoči niso mogli privoščiti, ker je bila predraga. Bogati kmetje in veleposestniki so se hodili zdraviti v Szombathely, Veliko Kanižo ali celo v Budimpešto in Gradec. Razen tega so bili preprosti ljudje neuki, nepismeni. V takih okoliščinah pa je ljudska medicina imela ugodne

⁹ Ivan Zelko: Zgodovina Prekmurja, Murska Sobota 1995, str. 124.

“Zobarski” inštrumenti (zasebna zbirka J. Zadavca, foto Lado Klar)

možnosti za razvoj. Prekmurje ni premoglo bolnišnice. Nastala je šele v zadnjem desetletju 19. stoletja. Medicinska fakulteta v Gradcu je bila ustanovljena leta 1863, v Budimpešti pa nekaj let pozneje. Dotlej v Prekmurju sploh ni bilo šolanih zdravnikov. Ves čas pa so delovali ljudski zdravniki, ki so sloveli kot mojstri pri zdravljenju poškodb, zunanjih in notranjih bolezni. Ker javne zdravstvene službe ni bilo, se je lahko vsakdo ukvarjal z zdravljenjem. Po letu 1780 so morali padarji in ranocelniki, ki so bili v naših krajih številni, imeti dovoljenje oblasti za opravljanje obrti. Oboji so bili znani že v srednjem veku in so bili prijavljeni kot obrtniki. Padarji so ljudi kopali, brili, strigli, česali, puščali so jim kri, zdravili kurja očesa, nastavljali pijavke, kupice in rožiče. Če v kraju ni bilo kirurga, so zdravili tudi rane in poškodbe. Oboji, padarji in kirurgi, so imeli svoje vajence in pomočnike. Po letu 1870 so v naše kraje prihajali zdravniki, ki so bili šolani na medicinskih fakultetah v Budimpešti in Gradcu. Običajno so imeli višje administrativne funkcije, bili so okrožni ali okrajni zdravniki, delovali so le v večjih mestih, podeželje pa je bilo še vedno prepuščeno samo sebi.¹⁰ Tam so se ljudje v glavnem zdravili sami ali pa so hodili k ljudskemu zdravniku, ki so se usposobili za zdravljenje posameznih bolezni (urokov, šušov, sečov, šena, revmatizma, vodenike, izvinov in izpahov sklepov idr.). Ljudski zdravniki za svoje delo niso zahtevali plačila, od bolnikov pa so dobivali darove.

Prekmursko ljudsko zdravilstvo uporablja več kot 500 rastlin. Uporablja jih za zunanje in notranje zdravljenje. Razen rastlin so v rabi še proizvodi živalskega sveta (med, vosek, mast, olja) ter toplota, voda, žganje, kis.

¹⁰ Eman Pertl: Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850–1941, v: Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 520.

Posebno poglavje v prekmurski ljudski medicini je čarodejna medicina, ki pa v zadnjem času očitno močno izumira. Sem spada štetje urokov, šušov, sečov in druga varovalna dejanja. Čarodejna medicina je v glavnem le še spomin na čase, ko je bil človek prepričan, da bolezni povzročajo zli duhovi.

Zdravljenje posameznih bolezni

Vročinske bolezni so zdravili največkrat s hladnimi obkladki. Ovitki so bili lahko prepojeni tudi z domačim kisom ali pa so pripravili zmes iz tolčenega hrena, kruha in kisa. Zmes so si polagali na čelo, vrat, zapestja, podplate in pod kolena. Proti vročini so uporabljali tudi nariban surovi krompir, ki so ga dajali na podplate. Namesto krompirja so uporabljali tudi narezano rdečo peso ali belo repo ali pa sveže orehovo, hrastovo ali murvino listje, ki so ga pritrdili na telo. Znano zdravilo je bilo tudi sveže bezgovo listje, s katerim so si obkladali telo. Razširjeno domače zdravilo proti vročini je bil domači sir. Pomešali so ga s kisom in kislim mlekom in ga uporabljali kot obkladke. Pri močni vročini so delali ovitke z žganjem, uporabljali so ovitke s kuhanim vinom, posebej so čislali šmarnico. Vročino so zbijali tudi s hrenovim listjem, ki so si ga polagali na čelo, dobro je bilo tudi listje pese. Vročični bolniki so morali po žličkah piti sok rdeče pese ali svežega krompirja.

Ko so bili prehlajeni, so pili čaj iz lipovega ali bezgovega cvetja. Uživali so tudi čaj iz kamilic in šentjanževke. Prav tako je koristil čaj iz orehovit lupin. Prehlajenemu so kuhali vino in dajali med.

Pljučnico so zdravili tako, da so bolnega zavili v ledeno mrzle prte in mu dajali veliko žganja. Nastavljali so mu tudi pijavke. Če je imel visoko vročino, je moral bolnik večkrat na dan popiti po eno surovo jajce. Zadnje zdravilo pri pljučnici pa je bil luštrekov sok: luštrekovo korenino so zmečkali, iztisnili iz nje sok in pomešali s surovim jajcem. To je moral bolnik jemati po žličkah.

Bolnik z jetiko je moral piti čaj iz jetičnika. To znano zdravilo so dobili tako, da so naribali hren in ga pomešali z medom. Čez nekaj dni so zdravilo uživali po žličkah. Tuberkulozo so zdravili tudi s šentjanževim vinom. Cvetje šentjanževke so močili v belem vinu. Znano zdravilo zoper jetiko je bila pasja mast, ki so jo uživali čisto ali jo pomešali z medom ali s kozjim mlekom.

Bolezni želodca so zdravili največ s pelinom. Žvečili so ga svežega ali kuhanega in namočenega v vinu ali žganju. Pomagali so tudi ovitki iz rožmarinovega vina. Rožmarin so kuhali v vinu in tako vino uporabljali za obkladke. Pri krčih v črevesju so uživali rožmarinovo žganje. Rožmarin so skuhal v žganju; jemali so ga po kapljicah. Znano zdravilo zoper želodčne težave pa je bil česen.

Pri zobobolu so si usta izpirali z močnim žganjem. Na čeljust z bolečim zobom so dajali pijavke. V piškav zob so si dajali *bago* (žvečilni tobak), žveplo z vžigalic, poper, sol, solno kislino, firnež. Uporabljali so tudi stolčen česen, ki so si ga zavezali na zapestje tiste roke, na kateri strani je bolet zob. Na tisti strani obraza, na kateri je bil boleči zob, so si v uho vstavljali stroke česna.

Ko so koga bolela ušesa, si je moral vanje po kapljicah puščati sok iz netreska. Namesto netreska so uporabljali tudi žganje in toplo olje, ki so ga spuščali v uho prek

Izpiranje očesa iz
jajčne lupine (Melinci
1985, foto Lado Klar)

konice toplega svedra. Pri močnih bolečinah v ušesih so poiskali mater dojnico, ki je vbrizgala svoje mleko v boleče uho.

Bolne oči so izpirali s svojim lastnim urinom, uporabljali so tudi trtni sok v kapljicah. Dobili so ga tako, da so ob pomladnem rezu trte nastavili na odrezane veje stekleničke, v katere se je nacedil trtni sok. Uporabljali so ga pri očesnih vnetjih. Bolne oči so si mazali tudi z medom in uporabljali obkladke s svežim mlekom. Znano zdravilo za vnete oči je še danes *koprov* (kamilični) čaj za izpiranje. Ko se je pojavila na očeh siva mrena, so si izpirali oči s sladkorno vodo ali pa so si v oko trosili zdrobljen sladkor.

Proti kašlju so si kuhali čaj iz žajblja, ki ga je imela vsaka hiša na vrtu. Žajbelj so kuhali tudi v mleku, ki so mu dodali med. Pili so tudi koruzni čaj in čaj iz vijolic. Nekateri so uporabljali čaj iz kutinih pečk.

Na boleče grlo so si dajali nogavice ali vrečke, napolnjene z vročim pepelom ali z vročimi otrobi.

Na opekline so si dajali bučno olje, jajčni beljak, belo olje, kislo zelje. Najbolj iskano zdravilo zoper opekline je bilo breskovo olje. Dobili so ga iz jedrc breskovich koščic. Znano zdravilo za opekline je bilo tudi lilijino olje. Cvetje belih lilij se je moralo nekaj časa namakati v steklenici.

Ozeblina so si masirali s svinjskim žolčem.

Revmatizem so zdravili tako, da so si boleča mesta natirali z živimi koprivami. Boleči ud so si dali tudi popikati od čebel ali pa so bolečo roko ali nogo položili na mravljišče. Proti svežemu sklepnemu revmatizmu so pili konjsko vodo, uživali so tudi

Odstranitev tujka iz očesa z jezikom (Melinci 1985, foto Lado Klar)

Zdravljenje bolnega očesa z ženskim mlekom (Beltinci 1985, foto Lado Klar)

veliko hrena in se masirali z žganjem, v katerem se je namakal hren. Pri revmatizmu so si dali puščati kri s sekanjem žil. Sveži revmatizem so zdravili tudi tako, da so bolnika zavijali v rjuhe, ki so jih namočili v kuhanem vinu. Postopek so ponavljali do ozdravitve.

Bolečine v križu in drugih delih telesa so si blažili s kopelmi iz senenega drobirja.

Proti driski so si kuhali čaj iz hrastove skorje, konjske kislice, šentjanžve rože. Uživali so tudi trnino, suho črenso in v žganju namočeni dren. Dobre so bile tudi suhe divje hruške, pili pa so veliko žganja in uživali obilo česna. Ko so imeli krvavo drisko, so si iz dimnika nastrgali saje in jih uživali po žličkah.

Na sveže rane so si polagali liste trpotca, trte, pese. Če je rana močno krvavela, so jo pokrili s pajčevino. Krvaveče rane so pokrivali tudi s požganim osatom. Za najbolj zanesljivo zdravilno sredstvo pa je veljal obkladek z lastnim urinom. Da so se manjše rane prej zacelile, so na njih dajali salovo kožico. Rane in kraste po koži so si mazali z *ognjecovo* (ognjičevo) mastjo. Dobili so jo tako, da so ognjičevo cvetje posušili in ga primešali v kuhano domače maslo. Kraste so si mazali tudi s *fajnsčekovo mastjo* (pustno mastjo), ki so jo dobili tako, da so na pust ocvrli svinjsko mast in dodali topolove popke.

Žvale v ustičnih kotih so si mazali z ušesnim maslom, dobro zdravilo proti krastam so delali iz rastline, ki so jo imenovali popova moda. Njene rdeče plodove so pražili na kravji masti in z njo mazali kraste.

Od zdravilnih rastlin so ljudje največ uporabljali kamilice, bezeg, tavžentrože, rdečo peso, netresk, metlikovino, arniko, šentjanžve rože, pelin, trpotec, ajbiš, rman, lipo, koprivo in divji šipek.

Zdravljenje revme s čebeljim pikom (Črenšovci 1985, foto Lado Klar)

“Ravnanje” izvinjenega sklepa (Bogojina 1985, foto Lado Klar)

Zlome in zvine so zdravili ljudje, ki so naravnavali kosti in sklepe. Takšen človek je bil v skoraj vsaki vasi. Najbolj znani zdravilec zlomov in zvinov je bil Jožef Kočar iz Bogojine. Zdravilci so zlomljen ud obložili s *skalinami* (trskami) in ga povili z domačim platnom. Ko so naravnali izpahnjeni sklep, so boleče mesto namazali z gavezovo mastjo.

Srčne slabosti in bolečine v prsih so zdravili tako, da so se po prsih zmasirali z rožmarinovim žganjem ali pa z razredčenim domačim kisom. Pili so tudi čaj iz materine dušice. Če je srce prehitro utripalo, so po kapljicah uživali baldrijanovo žganje. Naredili so ga tako, da so korenine baldrijana namakali v žganju. To so pili tudi pri nervozi, slabem spanju, razdraženosti. Za slabo srce so jemali vodo, v kateri se je namakala rastlina, imenovana srčna moč. Namakali so jo lahko tudi v žganju. Pri bolečinah v delu srca so po požirkih pili sladko vodo. Če je koga zadela možganska kap, so ga masirali po sencih in zatilju z blagoslovljenim vinom. Tako so ravnali tudi pri božjasti.

Bradavice na koži so zdravili tako, da so vzeli sukanec in nanj naredili toliko vozlov, kolikor je bilo bradavic. Sukanec so nato zakopali v zemljo pod kap. Ko je sukanec strohnел, so izginile tudi bradavice.

Odrgnine po telesu so hitro minile, če si je poškodovanec polagal nanje jagodovo listje ali obkladke z namiljenimi krpami.

Danes se ljudje zatekajo k ljudskemu zdravljenju v manjši meri kot nekoč. Starejša generacija izginja in s sabo odnaša tudi znanje o ljudskem zdravljenju. Mladi so se usmerili v sodoben tek življenja pa tudi večina starejših se raje zdravi z zdravili iz lekarn.

Zdravljenje z zagovori in magijo; vraže

Nekatere bolezni pri otrocih in odraslih so zdravili z magijo, najpogosteje uroke, mrake, šušje, seče, šen in otok. Največ magijskega zdravljenja je bilo pri otrocih, kar ni čudno, saj vemo, da je bila umrljivost otrok ves čas zelo velika, zato je bila skrb za njihovo zdravje na prvem mestu.

V Prekmurju je bila navada, da obiskovalec ni smel takoj stopiti k dojenčku, ko ga je prišel pogledat. Najprej se je moral dotakniti štedilnika, šele nato je smel k njemu z besedami "fuj te boj", sicer bi otroka uročil. Da bi mati obvarovala svojega otroka urokov, ga je, preden je šla z njim na obisk, obrisala po obrazu s krpo za pranje posode. Noseča ženska ni smela kropiti mrliča. Če bi to storila, bi rodila otroka, ki bi bil vse življenje *mrtev* (miren, premalo živahen).

Če je bil kdo *zvörčen* (uročen), mu je vračiteljica štela na vodo: "*Vörki, vörki, ite na püste njive, vi ste nej za eto žegnano tejlö, vörki, vörki, či vas je deset, naj vas nede deset, naj de vas devet, či vas je devet, naj vas nede devet, naj de vas osen, či vas je osen, naj vas nede osen, naj de vas seden, či vas je seden, naj vas nede seden, naj de vas šest, či vas je šest, naj vas nede šest, naj de vas pet, či vas je pet, naj vas nede pet, bojte štirje, či ste štirje, naj vas nede štiri, bojte samo trije, či ste trije, naj vas nede tri, bojte samo dva, či sta dva, naj vas nede dva, naj bo samo eden, či je eden, naj nede niednoga, naj de vas nikaj.*" Nato je vrgla tri žareče oglje v vodo, ki jo je moral *zvörčeni* piti in se z njo "na križ" močiti po telesu.

Bradavice na koži so zdravili ob mladem mesecu. Zdravljenec se je med gledanjem

Štetje⁷ urokov (Dolnja Bistrica 1985,
foto Lado Klar)

v mesec dotikal svojih bradavic in govoril: “Kak ste prišle, tak odidte.”

Kadar so bili otroci glistavi, so jim *gliste brili*. Otroka so po trebuhu in nogah namazali z zmesjo ržene moke in medu, nato so ga obrili z leseno britvijo. Bili so prepričani, da so gliste pomolile glavice iz kože, ko so otroka mazali.

Ostanki etnomedicine v Prekmurju pričajo o obstoju in razširjenosti te vrste zdravstvene preteklosti. Njena praktična uporaba se polagoma opušča, saj vanjo le malokdo verjame. V preteklosti so se je ljudje posluževali predvsem zaradi pomanjkanja zdravnikov, revščine in oddaljenosti bolnišnic.

Puščanje krvi

Puščanje krvi s sekanjem žil je bilo ves čas prisotno v Prekmurju. Imelo je določena pravila. Najvažnejši sta bili starostna doba in čas puščanja krvi. Do sedemnajstega leta starosti so puščanje krvi odsvetovali, ker so menili, da s tem mlad človek izgubi moč. Menili so, da je venepunkcija ugodna za izboljšanje vida, bistrenje možganov, boleznih želodca, dober sen in sploh ob visokem krvnem tlaku. Najpogosteje so kri puščali v poletnih mesecih, prepovedano pa je bilo to početi pozimi, v ostrem mrazu. Prav tako ni bilo priporočljivo, če je bolezen trajala dalj časa, če je šlo za vnetje in po obilnih obrokih. Pred venepunkcijo so morali biti bolniki dva dni v kopališču ali se ta čas doma kopati v topli vodi, niso smeli piti vina in jesti močnih, mastnih jedi. Ljudje so bili prepričani, da ima puščanje krvi tudi druge prednosti: po njem so bili razposajeni, niso se jezili in v družini so se bolje razumeli.

Seveda je bila pomembna količina odvzete krvi: največja dovoljena doza je bila dva decilitra. Centri za puščanje krvi so bili v kopaljščih in to delo so opravljali specialni kopaljščniki – padarji s posebnimi napravami.

“Sekanje žile” z britvijo (Turnišče 1985, foto Lado Klar)

Nastavljanje pijavk (Bratonci 1985,
foto Lado Klar)

Nastavljanje "rožičev" (Dokležovje 1985,
foto Lado Klar)

Prekmurci so največ hodili v Varaždinske toplice, ki so jim bile najbližje, in v Vučkovce v Medjimurju. Ko so opravili pomembna poljska dela, so se premožnejši kmetje odpeljali v toplice – ponavadi z vozovi, s sabo so vzeli hrano in pijačo. Najprej so se dva, tri dni kopali in si potem dali puščati kri. Kopaljščniki so ocenili potrebo po puščanju krvi po izgledu pacientov. Natančno so vedeli, da ima zabuhel, rdeč pacient visok krvni tlak in da je pri njem velika nevarnost kapi. Vendar so nekateri pacienti puščanje krvi zlorabljali; navadili so se ga in nazadnje postali anemični in bolni. Nekateri so si celo sami doma puščali kri s pomočjo britve, drugi pa so hodili na sejme, kjer so to delali ljudski zdravitelji. Ti so hodili tudi po domovih in že poznali bolnike, ki so si želeli posega. V Prekmurju je bilo v modi tudi *stavljanje kupic* ali *küfic*, kot so steklenim posodicam rekli domačini (venopunkcija z ventuzami). V njih so prižgali v žganju namočeno vato, tako da je nastal vakuum, in potem kupico položili na boleči del bolnikovega telesa. Bolnikom so nastavili tudi po pet, šest ali več kupic. Preden so pritrdili kupice, so bolnikovo kožo narezali z britvijo ali s posebnim aparatom – skarifikatorjem, da je začela krvaveti. Ko se je kupica napolnila s krvjo, je sama odpadla. Na ta način je bolnik izgubil približno dva decilitra krvi.

Popularno je bilo tudi nastavljanje pijavk. Nastavljali so jih ljudje, ki so imeli smisel za domače zdravljenje. Pijavke so pobirali po mrtvicah Mure in drugih potokih ter mlakah. V Prekmurju jih je bilo v izobilju. Dali so jih v posode in jih hranili doma. Pijavke so nastavljali pri glavobolu, visokem krvnem pritisku, revmatizmu, zobobolu, skratka, pri mnogih boleznih. Z njimi so si pomagali tudi pri krčnih žilah in ranah na nogah. Ko se je pijavka napila krvi, so jo potresli s pepelom, tako da je odpadla. Potem so jo izželi, kri je iztekla, položili so jo nazaj v posodo, kjer je čakala na naslednjo žrtev.

Tudi nekateri zdravniki so imeli v svojih ambulantah pijavke, ki so jih nastavljali določenim pacientom. Po Prekmurju so hodile ljudske zdravilke, ki so pijavke nosile s seboj in zdravile z njimi določeno vrsto bolezni po vaseh.

Znani poseg ljudske medicine Prekmurja je bil tudi *stavljanje rožičev* (nastavljanje rogov). Rožiče, odsekane kravje rogove, so uporabljali namesto ventuz. Ljudje so si pač pomagali na različne načine. Uporabljali so tisto, kar so premogli doma. V rog so položili vato, namočeno v žganju, in jo prižgali. Med zgorevanjem je nastal vakuum in rožič se je prilepil na boleče mesto, ki so ga prej nasekali oziroma narezali z britvijo ali s skarifikatorjem. Ko se je rog napolnil s krvjo, je odpadel. Spraznili so ga in nastavili na drugo mesto. Tega načina zdravljenja so se največ posluževali pri revmatizmu in pri bolečinah v križu ter spodnjih udih.

60

Vse te metode so bile aktualne nekako do druge svetovne vojne, morda še nekaj let po njej, dokler so živeli bolniki, ki so bili na puščanje krvi navajeni in so še iskali ljudske zdravilce.

S puščanjem krvi so se ukvarjali tudi brivci. Najbolj znana sta bila Beltinčana Jurij Lanc in Matija Žižek; oba sta se poleg puščanja krvi ukvarjala tudi z oskrbo manjših ran, z repozicijo zlomov, izvinov itd.

Božje poti, svetniki, zavetniki

Preprosti ljudje – pa tudi meščani in plemiči – so se v stiskah in boleznih zatekali po pomoč k svetnikom. Posebej ugledni in priljubljeni priprošnjiki v Prekmurju so bili svetniki Kozma in Damjan, sveti Rok in mati Božja.

Veljava in moč Kozme in Damjana sta izvirali iz njunega poklica: brata sta bila zdravnika, ki sta pod cesarjem Dioklecijanom v tretjem stoletju pretrpela mučeniško smrt. Njima je tudi posvečena cerkev v Kuzmi.

Mogočen priprošnjik za kužne bolezni je bil sv. Rok. Evropsko izročilo sicer pravi, da sta prava priprošnjika zoper kugo sv. Boštjan in sv. Fabijan. Toda naše ljudstvo je za takega priprošnjika zoper kugo imelo sv. Roka. Mater Božjo so ljudje klicali na pomoč pri vseh boleznih in stiskah. Na božje poti so hodili na primer v Turnišče, na Tišino in h Gradu.

Sv. Anton Padovanski je bil priprošnjik za bolezni ljudi in živine, sveta Lucija pa za bolezni oči. Bolne oči so si ljudje umivali pri studencih in kapelicah. V Prekmurju je bil najbolj znani izvir pri svetem Vidu pri Dobrovniku, kamor so ljudje hodili tudi na božja pota zaradi zdravljenja bolezni oči.

Sv. Polona je bila priprošnjica za zobe, podobno kot tudi križani Kristus. Sv. Ana je bila priprošnjica za ženske bolezni. K njej so se obračale tudi ženske, ki so si želele otrok.

Sv. Valentin je zdravil božjast, sv. Blaž pa bolezni grla. Na njegov praznik so v različnih prekmurskih cerkvah delili t. i. Blažev žegen. Sv. Martin je bil svetnik za zdravje v družini in pri živini, sv. Jožef pa je bil priprošnjik za srečno zadnjo uro.

Duhovniki so blagoslavljali zdravilna zelišča, tako na *velko mešo* (veliki šmaren, 15. avgusta), na dan svetega Jerneja, 1. avgusta, na dan svete Porcijunkule, 2. avgusta,

pa so navadno kapucini blagoslavljali zelišča, ki so jih ljudje v košaricah ali vrečicah odnašali domov. Verjeli so, da so blagoslovljena še posebej zdravilna.

Na janezovo, 26. decembra, so blagoslavljali vino, ki je baje imelo zdravilno moč, zato so ga uporabljali pri težko bolnih in umirajočih. Prav tako so blagoslavljali vodo, ki so ji rekla *žegnjana voda* (žegnana voda), in so jo tudi uporabljali pri zdravljenju različnih bolezni.

LITERATURA

- BORISOV Peter: Od ranocelnštva do začetkov znanstvene medicine na Slovenskem, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1977.
- BORISOV Peter: Pregled razvoja medicinske miselnosti in odkritij, Univerza Edvarda Kardelja, Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Ljubljana 1980.
- DÖMÖTÖR Tekla: Magyar népszokások, Korvinia kiadó, Budapest 1983.
- KOVÁCS Endre: Doroszló hiedelemvilága, Forum, Doroszló, 1981.
- MINARIK Franc: Od staroslovanskega vraštva do sodobnega zdravlja, Lek, Ljubljana 1971.
- PERTL Eman: Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850–1941, v: Svet med Muro in Dravo, Obzorja, Maribor 1968, str. 516–588.
- ZADRAVEC Jože: Značaj poznavanja tradicionalne medicine i narodnih zdravstvenih običaja u radu lječnika obće medicine, v: Praxis medici, vol. 15, št. 4, Zagreb 1984, str. 6–13.
- ZADRAVEC Jože: Ljudska medicina v Prekmurju, Pomurska založba, Murska Sobota 1985.
- ZADRAVEC Jože: Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju, Pomurska založba, Murska Sobota 1989.
- ZELKO Ivan: Zgodovina Prekmurja, Pomurska založba, Murska Sobota 1995.

BESEDA O AVTORJU

Jože Zadavec, dr., primarij, dr. med., specialist splošne medicine. Ukvarja se s preučevanjem ljudske medicini v Prekmurju. Objavil je knjigi *Ljudska medicina v Prekmurju* (1985) in *Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju* (1989).

ABOUT THE AUTHOR

Jože Zadavec, MD, Ph. D., medical superintendent, specialist of general medicine. Dr. Zadavec researches folk medicine in Prekmurje. His published works include *Ljudska medicina v Prekmurju* (*Folk medicine in Prekmurje*, 1985) and *Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju* (*The Health Culture of the Rom in Prekmurje*, 1989).

SUMMARY

FOLK MEDICINE IN PREKMURJE

62 Folk medicine goes back a long way in Prekmurje. In this remote area of Slovenia health culture was first introduced and spread by monks who lived and worked in Murska Sobota, Grad, and Selo. They belonged to the order of the knights of St John of Jerusalem which was founded in 1048. Among them were also knights of the Cross or hospitallers and Templars also lived in the area. Both orders cultivated medical herbs, treated the local population, to care of injuries and spread health culture among the people of Prekmurje. There were indeed no qualified doctors of medicine in Prekmurje for a long time; instead, there were self-taught “doctors”, healers, various quacks, and barber-surgeons. Wealthy people sought treatment in major medical centres abroad (Graz, Vienna, Budapest, Szombathely, Kanisza). Most people, however, were treated by healers and early “dentists”. The first qualified doctors of medicine settled in Prekmurje as late as the latter half of the 19th century, but most people could not afford their services. Folk medicine in Prekmurje was based on over 500 medical herbs, and in addition various substances of animal origin were commonly used (honey, wax, fats, oils). In the past magic treatment was also used and, of course, incantations, superstitions, and bloodletting. In treating their diseases people also called upon the patron saints for certain diseases. Hoping to be cured they also went on pilgrimages, of which several were popular in Prekmurje itself.